

Kik voltak, és mit akartak?

Könyv a magyar munkásosztály születéséről*

„Ki a munkás?” – veti fel Nagy Péter a kérdést a Napvilág Kiadónál megjelent könyvében (19.). Adott egy fogalmilag létezőnek tekintett csoport, a munkásosztály, ám meglehetősen keveset tudunk arról, hogy e csoport miképp, milyen külső és belső törésvonalak mentén formálódott, milyen identitások kötődtek hozzá, illetve ezek hogyan alakultak át a történelmi idő folyamatában, és mindez miképp viszonyul a munkásokról szóló reprezentációkhoz. Fontos lépés e kérdések megválaszolása felé Nagy Péter kötete, amely PhD-értekezésének átdolgozott, szerkesztett változata.¹

A kutatás fókuszában (amelyet az utóbbi években szintén Ózd társadalmát kutató Valuch Tibor irányított témavezetőként) az a kérdés áll, hogy miképp szerveződött a gyári társadalom, illetve az ipari munkásság a modern kori Magyarországon. Nagy Péter a könyvben az ózdi vasgyár társadalmát, azon belül is elsősorban a munkásság formálódását, jellegzetességeit elemzi. Hangsúlyozandó, hogy a választott témát tudományos igénnyel önálló monográfiában még nem dolgozták fel. Különösen fontosak az ipari társadalommal, illetve a munkásosztály történetével foglalkozó művek, mivel a hajdani munkásmozgalom-

* NAGY Péter: *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 384 p.

¹ Személyes megjegyzésként rögzítem, hogy jól ismerem a szöveg formálódásának mozzanatait, mivel a szerző doktori dolgozatának előopponense voltam, majd bizottsági tagként részt vettem a doktori védésén is.

történetírás egyfelől kongó ürességet, másfelől viszont rengeteg sztereotípiát hagyott maga után. A kötet előszavában az ózdi lokálpatrióta szerző – üdvözlendő módon – a témához fűződő személyes viszonyáról is képet ad.

Nagy Péter – a szakirodalom, a statisztikai felmérések és a sajtóanyag feldolgozása mellett – nagyon alapos levéltári feltáró munkát végzett. A feltárt forrásokhoz kapcsolódóan számos oral history interjút készített, amelyek az egyéni, családi életstratégiákat, későbbi sorsokat is megvilágítják. A kötetben közölt képek ugyancsak rendkívül értékes forrásai a „munkásosztályon” belüli különbségek megmutatásának.

A *Bevezetés* címet viselő első fejezet az alkalmazott módszerekkel és a feldolgozott forrásokkal kapcsolatban igazítja el az olvasót. A szerző joggal mutat rá arra, hogy viszonylag kevés új megközelítésű munka foglalkozik az ipari társadalommal és a munkássággal (21–23.). Körültekintően ismerteti-elemzi a kérdéskör háború előtti irodalmát (többek között Kornis Gyula, Weis István, Erdei Ferenc, Földes Ferenc, Rézler Gyula, Illyefalvi I. Lajos, Szabó Zoltán munkáit). Az államszocializmus korszaka kapcsán azt hangsúlyozza, hogy akkor az ideologikus értelmezések voltak túlsúlyban, és jó áttekintést ad a legújabb hazai törekvésekről is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az elemzés nemzetközi kontextusát lehetett volna még tovább tágitani.² Nagy Péter ismerteti Lackó Miklós 1968-ban megjelent, akkor valóban új szemléletű feldolgozását,³ és joggal állapítja meg, hogy azóta nem születtek hasonló összefoglalások (22.).

² E. P. THOMPSON: *The Making of the English Working Class*. Victor Gollancz, London, 1963. E. P. Thompson eredetileg 1963-ban megjelent kötete kapcsán érdemes figyelembe venni annak későbbi újraértelmezéseit, például Suzanne DESAN: *Crowds, Community and Ritual in the Work of E. P. Thompson and Natalie Davis*. In: *The New Cultural History*. Ed. by Lynn HUNT. University of California, Berkeley, 1989, 47–71. Mára ugyancsak fontos hivatkozási alap-pá vált e munka gender szempontú kritikája: Joan W. SCOTT: *Women in the Making of the English Working Class*. In: Uó: *Gender and the Politics of History*. Columbia, New York, 1988, 68–92. A „hagyományos” társadalomtörténeti kategóriák alkalmazhatóságáról: Miguel A. CABRERA: *Postsocial History: An Introduction*. Lexington Books, New York–Toronto–Oxford, 2004.

³ LACKÓ Miklós: *A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.

A szerző kötete azonban, úgy vélem, sokkal inkább tekinthető a Kemény István nevével fémjelzett, és a könyvben szintén hivatkozott mikroszemléletű – igaz, döntően az államszocializmus korszakáról szóló – magyarországi munkáskutatások folytatásának.

Kérdés, hogy a magyarországi munkáskutatásban olyan átfogó monográfiákra van-e szükség, mint Lackó Miklóse volt a hatvanas évek végén, vagy inkább a szerzőéhez hasonló „mélyfúrásokra”, mikrotörténeti szemléletű elemzésekre. A kötet ugyanis nemcsak a városról és a vállalatról szóló társadalomtörténeti monográfiaként (ami deklarált célja), hanem általában az ipari társadalom és a munkásosztály kutatásában is hiánypótló lehet. Nagy Péter könyvében az elemzett forrásszövegek kapcsán nem csupán a helyi társadalmak működésére összpontosít, hanem felvet általánosabb, elméleti jellegű kérdéseket is, és számos fontos, a munkásság, illetve az az ipari társadalom szerveződésére vonatkozó megállapítást tesz.

Nagy Péter általában körültekintően magyarázza, értelmezi a kötetben alkalmazott fogalmakat. Túl általánosnak gondolom azonban a bevezetésben az „osztály”-fogalom kapcsán a marxi, illetve a weberi elméletről írottakat (20.). Hangsúlyozza ugyan, hogy az angolszász szakirodalomban ma is használatos a „munkásosztály” fogalma, ám más szerzőktől eltérően mégsem veszi át a kategóriát. Ennek magyarázataként nem igazán meggyőző az az érvelés, hogy a munkásság nem volt egységes osztálytudattal rendelkező homogén csoport, hiszen a hivatkozott művek elsősorban a munkássághoz kapcsolódó reprezentációkat vizsgálják. (Alaposabban lehetett volna indokolni azt is, hogy ezzel szemben a „réteg” fogalmát miért tartja alkalmazhatónak.) Ugyancsak a munkásságról szóló új monográfia megírásának szükségességét hangsúlyozva hivatkozik Bódy Zsombor magántisztviselőkről írott munkájára (29.), amelyben Bódy a kutatás tárgyához mint reprezentációhoz, a diszkurzív folyamatok eredményeképpen megszülető kategóriához közelít.⁴ E megközelítésmód határozottabb érvényesítésére lehetősége

⁴ BÓDY Zsombor: *Egy társadalmi osztály születése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003. (A múlt ösvényén).

(lett) volna a szerzőnek is a munkásosztály fogalma és a választott téma vizsgálata kapcsán.

A *Vasgyár társadalomátalakító hatása – a helyi társadalom és az iparosodás* című fejezetben Nagy Péter a vasgyár „társadalomátalakító hatását” vizsgálja, azaz a helyi társadalom és az iparosodás közötti kapcsolatot jellemzi. Részletesen elemzi az „iparosodás” hatását Ózd demográfiai viszonyaira, a lakosság nemzetiségi összetételére és felekezeti megoszlására. Megjegyzendő, hogy ennek kapcsán – és később a *Kisközségből iparváros – iparosodás és urbanizáció Ózdon* című fejezetben is – a társadalmi változásokat szinte kizárólag az *iparosodás* vagy az *urbanizáció* eredményeként elemzi. (A *modernizáció* fogalmával viszont ezúttal nem foglalkozik, és a modernitás „sokféleségéről” szóló újabb elméletekkel sem.) A szerző ugyanakkor részletesen megrajzolja Ózd modern kori történelmét, és ebben a történetben a vállalat szerepét. Még a könyv bevezetésében kissé elnagyoltnak tűnik az a megállapítás, hogy „Európában a 18. század második felétől kibontakozó industrializáció hazánkat csak jelentős fáziskéséssel érte el, de akárcsak Nyugat-Európában, Magyarországon is jelentős gazdasági és társadalmi átrendeződést eredményezett” (18.). Hasonlóan hatnak ebben a fejezetben azok a bekezdések, amelyek a társadalmi átalakulást, így a munkásság születését, pusztán a gazdasági változások, az iparosítás következményeként ábrázolják. E. P. Thompsonnak e kötetben is hivatkozott, az angol munkásosztály megalkotásáról szóló, dinamikusabb szemléletű könyve például éppen azt hangsúlyozza, hogy a „munkásosztály” – a maga kulturális és gazdasági sokféleségében – a társadalmi folyamatoknak nem elszenvedője, hanem éppen aktív szereplője volt.

Körütekintő társadalomtörténeti elemzésében Nagy Péter aprólékos jellemzést ad az ózdi gyári társadalomról és az általa bevezetett kategóriákon keresztül annak belső rétegződéséről (*Az ózdi helyi és gyári társadalom szerkezete* című fejezet). Újszerű a szerző által alkalmazott kategóriarendszer, amely egy, a munkásságon belül létező, alapvető törésvonalat mutat meg. Amikor Nagy Péter a bevezetőben kijelölte a dolgozat fo-

galmi kereteit, Anthony Giddensre hivatkozott, aki *felső és alsó munkásosztályról* írt, illetve Belényi Gyulára, aki az „alsó munkásság” fogalmát alkalmazta (25.). A könyvben ennek megfelelően elsődlegesen az „alsó” és a „felső” munkásság csoportjait különíti el egymástól. A szakképzettség helyett azonban – az idézett szerzőkkel szemben – rendezőelvnek a munkás munkavégzésen belüli helyzetét, azaz a foglalkozását tekinti, amely meghatározta társadalmi pozícióját, a gyáron belüli presztízst, életkörülményeit és a mindennapjait is. Részletesen ismerteti például, hogy a hengerészeket vagy a forrasztárokat, akik a gyárban szerezték szakismereteiket, miért sorolja a képzettséggel rendelkező munkások közé, és ezek a munkakörök miért számítottak magasabb presztízssűnek, mint például a karbantartási munkák, amelyeket viszont mestervizsgát tett munkások végeztek (96.).

Az alsó munkássághoz döntően azok tartoztak szerinte, akik nem rendelkeztek szakképzettséggel, ami meghatározta életkörülményeiket és közvetve a gyári társadalmon belül csoportidentitásukat is (116.). E kategória esetében is a „heterogenitást” hangsúlyozza; idesorolja a betanított munkásokat, a segédmunkásokat, a napszámosokat, és akik időszakos, alkalmi munkavállalóként dolgoztak a gyárban. Részletesen bemutatja e csoportok helyzetét és a közöttük meglévő társadalmi távolságokat is. Érdekes lett volna mindennek összevetése a „munkásosztály” reprezentációjának keletkezésével és intézményesülésével, ami lehetőséget kínált volna e kategóriával kapcsolatban a konstruktivista szemléletmód határozottabb érvényesítésére. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy Nagy Péter a legkevésbé sem tekinti a vizsgált csoportokat homogénnek, és ezeken belül további identitásokat ír le. (Részletesen jellemzi például a felső munkássághoz sorolt altisztek és a presztízst tekintetében őket követő előmunkások helyzetét és csoporttudatát).

A felső munkásság kapcsán talán érdemes lett volna részletesebben ismertetni-elemezni a *munkásarisztokrácia*⁵ vagy a

⁵ Jellegetes korabali leírás: MOLNÁR Erik (PÁLFAI István): A munkásarisztokrácia Magyarországon (1933). In: LITVÁN György (szerk.): *Magyar munkásszociográfiák*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 260–271.

*munkáselit*⁶ fogalmait – akár kritikailag is, amely fogalmak használatának Magyarországon van hagyománya. Megjegyzendő, hogy a *Cifra nyomorúságban* a polgárosult életvitelt folytató munkásság leírására Szabó Zoltán ugyancsak használta a munkáselit kifejezést.⁷ A sokféle forrásanyag elemzésével, összevetésével a szerző meggyőzően szemlélteti, hogy a korabeli gyári társadalom és azon belül a munkásság a legkevésbé sem volt homogén, egyfelől önálló, belső szabályrendszerekkel rendelkező világot alkotott, másfelől sokféleképpen kapcsolódott más társadalmi viszonyrendszerekhez.

Az *Életmód a Rima ózdi telepén* című fejezet a telep társadalmát jellemző életmódot írja le. Ismerteti a szociális intézményeket, az egészségügyi viszonyokat, az üzemben előforduló baleseteket, kiemelkedő részletességgel elemzi a gyári társadalom táplálkozási szokásait, s kitér a vízfogyasztás, a közellátás, a jövedelmi viszonyok és az öltözködés, a viselet helyi jellegzetességeire, valamint arra, hogy ezek miképp alakultak át az „iparosodás” hatására. Jóllehet e fejezet kimondottan érdekes, újszerű és olvasmányos, a választott nézőpont miatt mégis ez a leginkább leíró jellegű. Az itt vizsgált jelenségek – a foglalkozáshoz hasonlóan – struktúra- és csoportidentitást teremtő erőként is értelmezhetők lettek volna. (Erre ugyancsak Kemény István munkáskutatásai kínálnak példát.⁸)

A könyvnek roppant érdekes része a *Rimai mentalitás* című fejezet, amely plasztikusan vázolja fel a helyi társadalmak sajátosságait. A kötetben a szerző többször is felveti a társadalmi mobilitás kérdését, s ennek kapcsán a korábbi szakirodalomhoz képest számos fontos és újszerű megállapítást tesz. Ha a korabeli ipari társadalomban az alapvető törésvonal valóban nem a munkásság és más csoportok, hanem az alsó és felső munkásság között húzódott, akkor ugyanis megkérdőjelezhetők a munkásságba való belépést és az onnan történő kilépést

⁶ A háború utáni időszakra vonatkozóan: KEMÉNY István: *Velük nevelkedett a gép*. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 153.

⁷ SZABÓ Zoltán: *Cifra nyomorúság: a Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*. Cserépfalvi, h. n. [Budapest], é. n. [1938], 164.

⁸ KEMÉNY István: *Munkakultúra és életforma*. In: UÓ: *Velük nevelkedett a gép*, I. m. 106–115.

vizsgáló elemzések következtetései. Az elemzés továbbá érzékelteti azt is, hogy az ipari munkavégzés a rurális világon belül is megjelent, másfelől, hogy a paraszti szokások jelentős mértékben áthatották az ipari, városi társadalmakat.

A kötet egyik fontos alapvetése szerint a munkásságnak a felsőbbséghez való viszonya nem írható le az osztályharc fogalmával. A *Munkás-érdekvédelem és politikai szimpátiák* című fejezetből az is kiviláglik, hogy nem a kommunista, a szociáldemokrata párt vagy a szakszervezet (általánosságban a „munkásmozgalom”) határozta meg az ózdi munkások mindennapjait. A kapitalista vállalat ráadásul sokszor nagyon is gondoskodónak bizonyult – a kapitalizmus korai időszakával kapcsolatban alkotott, a kapitalisták önkényéről és a munkások kiszákmányolásáról szóló sztereotípiákkal szemben. Ahogy Bódy Zsombor az „ipari munka társadalmáról” szóló könyvében már rámutatott, munkaadó és munkavállalók között patriarchális viszonyok alakultak ki, és a „morális kötelekeknek” sokszor nagyobb jelentősége volt e viszonyrendszer alakításában, mint a jogszabályoknak vagy a szerződéseknek.⁹ Ezt a feltételezést erősítik Nagy Péter ózdi kutatásai is. A térségben ráadásul a gyár vezetése, erős helyi hatalomként, befolyásolni tudta a közigazgatást és a helyi hatóságokat is. A tőke és munka elentéte, amely felfogható a korszak egyik politikai-társadalmi törésvonalaként (más, például a munkásságon belüli ellentétek mellett), megjelent itt is. A gyárvezetés azonban jól kezelte a gyári társadalmon belüli konfliktusokat (az 1917–1918-as rövid időszak kivételével), és biztosítani tudta a maga számára a munkások többségének a lojalitását; s nem adott túl nagy teret a baloldali munkásmozgalom kibontakozásának.

Összességében a magas színvonalon megírt, hiánypótló kötet egyedül bírálható részei azok, amelyekben a szerző a vizsgált kategóriákat, a gyári társadalmat vagy a munkásságot – saját megközelítésének némiképp ellentmondóan –, az egyénektől és a helyi közösségektől jórészt függetlenül, külső objektivációk

⁹ BÓDY Zsombor: *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.

hatására, vagyis egyszerűen az iparosodás folyamányaként kialakuló társadalmi jelenségeknek tekinti. A levéltári alapkutatáson alapuló kötetben Nagy Péter maradéktalanul teljesítette a maga elé tűzött célokat: az ózdi helyi és gyári társadalom kapcsán felvetett kérdéseire újszerű és mindig körültekintően dokumentált válaszokat adott. Utolsó, záró megjegyzésként idekiváncozik a recenzió végére, hogy, úgy tűnik, Ózd lesz az „új Kiskunhalas” a magyar társadalomtörténet-írásban (Valuch Tibor, Alabán Péter, Nagy Péter és társaik kutatásainak az eredményeképpen), azaz olyan település, amely gondos társadalomtörténeti elemzések célpontjává és terepévé vált. Lassan nem lehet majd olyan örjegyet találni az ózdi gyűjteményekben, amelyiken ne szerepelne egyik vagy másik társadalomtörténész neve, és az egykori munkásnegyedek romjain a nyugdíjas munkásokat felkereső kutatókat megszokásból, különösebb csodálkozás nélkül fogják majd útba igazítani. Ami azonban ennél is fontosabb, hogy a Nagy Péter művéhez hasonló színvonalas társadalomtörténeti elemzések közelebb visznek a magyarországi ipari/gyári társadalom, valamint a munkásosztály kultúra- és társadalomtörténetének a megismeréséhez.

Majtényi György